

АБСОЛЮТНА ЧАСОВА ЛОКАЛІЗОВАНІСТЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ У ЗВ'ЯЗКУ З ТЕМПОРАЛЬНІСТЮ ТА АСПЕКТУАЛЬНІСТЮ

Функціонально-семантичне поле (ФСП) часової локалізованості//нелокалізованості пов'язане з різними видами, ступенями мислення та представленням інформації, коли реальна подія співвідноситься з певним відтинком (моментом) часової осі або мислиться поза нею.

Сприймання факту (події) поза часовою віссю може мати своєю підставою реально локалізовані, інтегральні дії (стани), що мають ітеративний характер:

Мокій: А які жакливі афіші трапляються, як перекручують українську мову (М.Куліш)

Дії уявляються позачасовими внаслідок узагальнення ряду однотипних локалізованих у часі дій, така нелокалізованість є відотною. Дія в цьому випадку з концептуального боку є нелокалізованою, а з когнітивного й онтологічного - локалізованою.

Полярним стосовно часової локалізованості є значення абсолютної часової нелокалізованості. Г.О.Золотова співвідносить абсолютну часову нелокалізованість із різним рівнем пізнання — умовиводом [2:180]. Але при цьому більшість дослідників не проводить розрізнення між двома засадничими типами абсолютної часової нелокалізованості. Один тип репрезентується висловлюваннями на зразок *Столиця України називається Київ /1/*, інший — висловлюваннями типу *Молекула води складається з двох атомів водню й одного атома кисню /2/*. Висловлювання типу /1/ вказують на дію (стан), яка реально локалізована у часі. Цим вони подібні до висловлювань із відотною нелокалізованістю. Але на відміну від останніх інтервал перебігу дії тут включає життя не однієї людини і навіть часто не одного народу, а тому когнітивно є для людини нелокалізованим у зв'язку з постійністю. Цим вони збігаються з висловлюваннями типу /2/. Підстави

ж абсолютної нелокалізованості у часі у висловлювань типу /1/ і /2/ різні. Для висловлювання типу /2/ такою підставою є онтологічна сутність. Тому абсолютну часову нелокалізованість першого типу можна назвати когнітивною, а другого типу — онтологічною.

Абсолютна часова нелокалізованість впливає із трансцендентного мовного існування певної групи подій. Когнітивна абсолютна нелокалізованість зумовлена надзвичайно розширеними (у порівнянні з тривалістю людського життя) часовими сферами події (факту): *Дніпро впадає в Чорне море*. Онтологічна абсолютна нелокалізованість — це трансцендентність у чистому вигляді, коли подія (факт) у принципі не може мати часової локалізації. Вона ґрунтується або на відносних, або на універсальних, світових константах, напр.: *Кит — ссавець, Кисень — газ, Два плюс два дорівнює чотирьом*.

ФСП часової локалізованості/нелокалізованості тісно пов'язане з ФСП темпоральності і на формальному рівні виражається граматичними формами часу. Значення часової локалізованості збігається зі значенням відповідної темпоральної форми, оскільки вказівка на інтервал, який належить до зони теперішнього, минулого чи майбутнього вже і є прив'язкою до часової осі.

Когнітивна абсолютна часова нелокалізованість виражається тими ж формами, але темпоральні значення помітно трансформуються. Форми теперішнього часу перестають вказувати на інтервал і вказують лише на буттєвість якогось стану у широкому розумінні:

Мати ваша — біолог (О.Бердник);

Тут колоратурне сопрано леггорники зветься сокорінням білої курки (І.Драч);

Баньки уп'явши в минуле,

Гордо ця знать пече:

— *Про нас хрестоносці чули...*

— *В нас Рюрика кров тече* (В.Симоненко).

Когнітивна абсолютна часова нелокалізованість, всупереч поширеному твердженню, здатна виражатися також іншими темпоральними формами — формами минулого часу, значення яких теж трансформується щодо вказівки на буттєвість стану в минулому, не заперечуючи у теперішньому і ймовірно передбачаючи буттєвість цього ж стану в майбутньому: *Перекоп завжди правив за ворота Криму* (Ю.Яновський); *Його [полковника Василя] родина жила в цьому селі чимало років, але досі неодмінно звалася по-вуличному Зайдами* (Ю.Яновський); *Пісня звалася "Берег любові"* (О.Гончар); а також формами майбутнього часу, значення якого не виключає ймовірності буттєвості і в зонах теперішнього та минулого: *Ніколи парламент не правитиме народом. Народ правитиме через парламент* ("Голос України").

В реченнях з формами минулого і майбутнього часів когнітивна абсолютна нелокалізованість часто додатково підкреслюється семантичними конкретизаторами типу *завжди, безперервно, незмінно, постійно, ніколи, вічний, сталий* тощо, а також ідіоматичними висловами на зразок *без кінця, без угаву, весь час, вовіки віків, у віках* та ін.

В українському мовознавстві значення минулого і майбутнього абсолют-

но нелокалізованого трактується нарізно: або як пряме недетерміноване [4:248,257], або як переносне [1:91; 3:57]. Справа ж тут дещо складніша. Висловлювання типу *Перекоп завжди правив за ворота до Криму* без широкого контексту є неоднозначним щодо часової локалізованості. По-перше, тут дія може розумітися як така, що відноситься до всіх часових сфер (раніше правив, зараз править, буде правити далі); цим самим значення минулого часу заходить у суперечність із контекстуальною семантикою, а отже, наявна транспозиція. По-друге, можливий й інший контекст: стан правив відноситься тільки до сфери минулого (раніше правив, а зараз — ні). У такому разі транспозиція відсутня, але замість абсолютної виступає відносна нелокалізованість.

Стосовно онтологічної абсолютної нелокалізованості, то вона жорстко детермінується формами теперішнього часу: *Спливають дні, як вічна течя, За сірий обрій мертвих літ* (Є.Маланюк); *Мільйони сонцевих систем вібрують, реуть і гоготять* (П.Тичина); *І день і вік однаково минають* (Б.-І.Антонич); *Матерія нескінченно розмаїта* (Астрономія і світогляд).

Окремі випадки вживання форм майбутнього часу для вираження онтологічної абсолютної часової нелокалізованості пояснюється транспозицією: *Два плюс два буде чотири; Що було — не вернеться* (Б.Олійник). У таких випадках легко відновлюються первинні форми теперішнього часу: *Два плюс два — чотири; Що було — не вертається*.

Зв'язок нелокалізованості з теперішнім часом пояснюється невизначеністю тривалості реального теперішнього, його відносністю, яка визначається тривалістю самої події, стану. Минуле ж і майбутнє завжди обмежені з одного боку часовим дейксисом — моментом безпосереднього переживання власного існування.

Функціонування абсолютної нелокалізованості обмежується також семантичним типом предикатів. Лише у семантико-синтаксичних структурах із предикатами класу предметів та предикатами тотожності, які вказують лише на буттєвість певних фактів, можливе значення абсолютної часової нелокалізованості. Подія завжди локалізована в часі. Стан, як наслідок події, локалізується у часі гірше, а факт, який існує незалежно від подій і станів, у часі не локалізується.

Досить тісний зв'язок ФСП часової локалізованості/нелокалізованості з ФСП аспектуальності. Абсолютна нелокалізованість набагато частіше виражається формами недоконаного виду (див. приклади вище), бо недоконаний вид завжди вказує на перебіг, розгортання дії, на відсутність межі, що споріднює його з теперішнім часом. Доконаний же вид обов'язково передбачає внутрішню межу в розгортанні дії, після якої дія завершується і розпочинається наявний стан. Лише зрідка значення когнітивної часової нелокалізованості може передаватися формами доконаного виду, напр.: *Прогресивний розвиток головного мозку у вищих приматів... дозволив лю-*

дині якісно виділитися в тваринному світі (Біологія). У подібних випадках увага зосереджується не на дії, а на стані, детермінованому даною дією.

Таким чином, абсолютна часова нелокалізованість задається на семантичному рівні предикатами класу предметів та предикатами тотожності, а на формально-граматичному рівні виражається переважно формами теперішнього часу і формами недоконаного виду.

1. Ермоленко С.С. Образные средства морфологии.-К.,1987.
2. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка.-М.,1973.
3. Криворучко П.М. Грамматическое значение временных форм русского глагола.-К.,1963.
4. Русанівський В.М. Структура українського дієслова.-К.,1971.